

Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar
Doktori Iskola – Jegtörténeti program

Béli Gábor

**A „nemesek négy bírója”, a szolgabírók működésének első korszaka
1268-1351**

A doktori értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. Kajtár István
egyetemi tanár,
tanszékvezető

Pécs, 2007

Bevezető

A jogtörténeti fogalomtárba sorolandó méltóság és- tisztségviselők közül válogatva, ha néhányat úgy emelünk ki, hogy a latin és magyar megfelelőket egymás mellé illesztjük, mint például *magister tavernicorum* = tárnokmester, *judex curiae regiae* = országbíró, *protonotarius* = ítélmester, illetve *judex nobilium* = szolgabíró, ezek vagy a latin nevezet idiomatizmusa, vagy a latin alak szó szerinti visszaadásából adódó eltérés, vagy egyáltalán az értelmezés nehézsége miatt magyarázatot kívánnak. A felsoroltak közül a „szolgabíró” abból a szempontból is különös, hogy az a fogalom, amit takar, más értelmű az 1848 előtti korszakban, mint a neoabszolútizmus időszakában, ahogy a *Stuhlrichter*, sem feleltethető meg a kiegyezés után kiépülő modern közigazgatás szolgabíró névvel jelölt tisztviselőjével.

A történetiségében első jelentéstartalom vizsgálatára összpontosítva, az alapkérdés, jóllehet az irodalmi álláspontok tekintélyes részét figyelembe véve úgy tűnik, már tisztázódott, hogy meddig nyúlnak vissza az intézmény gyökerei, tehát az, hogy voltaképpen mit kell a szolgabíró latin megfelelőjére ügyelve etimonnak tekinteni: a *judex nobilium*-ot, avagy *judex servientum*-ot. Ez azonban pusztán szófejtéssel nem oldható meg, hanem a XIII. században lejátszódó társadalmi, politikai változások nyomán követését, egy önálló karaktert öltő társadalmi réteg, a már rendi értelemben veendő nemesség kialakulásának áttekintését, illetve a vidéki bírászkodás sajátosságainak kimutatását várja el.

A döntő és meghatározó kérdés, amire tehát a jelen értekezés megkísérel válaszolni, az, hogy valóban megfeleltethetők-e a „királyi szolgák bírói”-val a szolgabírók, mégpedig abban a szinte közhelynek számító tudományos értelemben, hogy ezek már a *serviens regis* jogállást említő első hiteles források felbukkanását követően röviddel bírói tevékenységet fejtettek ki, vagy pedig a *judex nobilium*-ból kiindulva, a rendi értelemben vett nemesség kifejlődésével állt szoros és szerves kapcsolatban működésük megindulása.

Mind a mai napig szívósan tartja magát az a felfogás, és többen manapság is köztudomású, tulajdonképpen bizonyítást sem igénylő ténynek veszik, hogy a szolgabírók *ab ovo* választott tisztségviselők voltak, hogy a szolgabírói intézménynek mintegy fogalmi elemét képezi, hogy őket a megye nemesei saját kebelből választották. Ezért megkerülhetetlen annak tisztázása, hogy ezek a vidéki bírók hogyan, milyen aktus révén nyerték el hivatalukat, hogy tartható és bizonyítható-e az intézmény megjelenésétől fogva a szolgabírók választását feltételező elképzelés, hogy ezzel összefüggésben a választott mivolt valóban a szolgabíró fogalmának alkatelemeként kezelendő-e.

A szolgabírói intézmény számos történeti, jogtörténeti munkában kapott már helyet homloktérbe állítva vagy mellesleg. Sokan definiálták, vizsgálták az intézmény sajátosságait, méltatták a szolgabírók szerepét a megyei bírászkodásban és igazgatásban, de sajátos módon annak a korszaknak, amelyben a szolgabírók tevékenysége kibontakozott, nem szenteltek kellő figyelmet, hanem nagy energiával vagy a megjelenésre, az intézmény eredetének kimutatására koncentráltak, vagy jobbra a XIV. század második felétől, a már egy fajta karaktert nyert bírói hivatal viselőinek szerepét kutatták és értékelték. Ennek következtében a XIII. század utolsó harmada és a XIV. század eleje közti időszak mélységei felett mintegy pallón át rendszerint gyors összeköttetés létesül az intézmény történetében.

Az értekezés ezért az Árpád-kortól 1351-ig mutatja be, és tárgyalja a szolgabírók részvételével működő vidéki bíróságok szervezetének kiépülését és változásait.

A kijelölt időtáv végpontja a maga konkrétságában nem jelent ugyan cezúrát sem a vidéki bírászkodás, sem pedig a szolgabírók tevékenységet illetően, de 1351 azon túl, hogy tradicionális és szimbolikus mérföldkő, egy olyan korszak nyitánya, ami távlatokból szemlélve már vízvonal, a megyei szervek működése esetében a hanyatlás korszakának

kezdetét jelzi. Emellett 1351-hez egy fontos forrás is hozzáköthető, mégpedig Uzsa János formuláskönyve, az *Ars Notaria*, aminek anyaga a XIV. század első felében kitermelődött levéltípusok mintáinak a gyűjteménye, mely sablonok közt több olyan is akad, ami a megyei tisztek tevékenysége szempontjából rendkívül fontos információkat hordoz.

Ez a munka az irodalmi álláspontok áttekintése mellett döntően a fellelhető és használható források elemzésén építkezik, olyképpen, hogy a kútfők tényei, illetve azok összefüggései alapján keresi a válaszokat, és ezzel együtt megkísérli a szolgabírók által meghatározott bíróságok működési sajátosságainak bemutatását.

Az értekezés létrejöttét hosszú évek kutatása előzte meg, aminek részeredményeit már közzétettem: *Die Versammlung zu Gran 1267 und die Vorerignisse deren*. In: Von den Ständerversammlung bis zum parlamentarischen Regirungs-system in Ungarn. Herausg.: Gábor Máthé, Barna Mezey. Budapest-Graz 2001., *Léteztek-e autonóm megyei szervek a késő Árpád-korban?* In: Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Pécs, 2003., *A megye hatóságának és tisztjeinek működése a XIV. század első felében az Ars Notaria formulái alapján*. In: Jogtörténeti Tanulmányok VIII. Szerk.: Béli Gábor, Kajtár István, Szekeres Róbert. Pécs, 2005., *Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között*. In: Ünnepi Tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Mezey Barna, Révész T. Mihály Budapest, 2006.

A felsoroltak az értekezés gerincét adják, ezért nem szerepelnek a hivatkozások között, a témát is érintő, de nem a fősodorba vágó más munkáim mellett.

1.

A szolgabírók működésének kezdetéhez a régebbi és az újabb irodalomban is központi helyet elfoglaló 1232-es kehidai levélre, egyrészt mint a királyi szolgák bíraskodásának nagy horderejű dokumentumra, másrészt, ezzel összefüggésben, az Oguz bán és Bertalan veszprémi püspök ügyében bíraskodó *servientes regis* mellett felsorolt tanúknak „*virī satis nobiles providi et discreti*”-kénti (elégé előkelő, alapos és derék férfiak) megjelölésére tekintettel, amit számosan a nemes és királyi szolga azonosságaként értelmeztek, valamint a *judex nobilium*-ból, a szolgabírók állandóvá vált nevezetből kiindulva a *nobilis* valamint *serviens regis* jogállás megjelenése, és a két jogállás azonosulása ez első tisztázandó kérdés.

A *nobilis* státusz a Szent László nevéhez fűződő dekrétumokig vezet vissza, és olyan származás, illetve vagyon szerinti előkelőt jelölt, aki a király udvarába is szabadon bejárhatott és a király jelenlétén pereskedhetett. A XII. századi források tanúsága szerint *nobiles* közé számítottak a főpapok és a király legelőkelőbb világi hívei, szolgálattelvői, a nádor, a királyi udvar bírója, a bán és hasonlóképpen a megyésispánok. A XII. század végén, először Konrád végrendeletében, egy újabb nevezet, a „*regis ioubagio*” (jobbágyúr) is felbukkant, ami már az előkelők egy szűkebb körét, alapvetően a király (világi) méltóságviselőjét jelölte, amit II. András uralkodásának utolsó szakaszában már némelykor a „*baro*” helyettesít. A jobbágy(úr), báró azzal, hogy egy kis számú arisztokrácia tagjait azonosította, a *nobiles* némileg módosult jelentéstartalommal a valamikori nagyjából egységesnek felfogható előkelői réteg népesebb, a szűk elittől szociális értelemben mind határozottabban elkülönülő csoportjához tartozók megkülönböztetésére szolgált.

A *serviens regis* vagy *regalis* jogállás valamikor a XII. század legvégén formálódott ki. A nevezet ugyan már feltűnt egy 1156-ban kiadott levélben: „*Bors serviens regis*”, de ez még nem státuszra vonatkozott, hanem a király egyik kétségkívül előkelő, familiáris szolgálattelvőjére. A *serviens regis*-nek első, már a jogállapot identifikálására szolgáló előfordulása 1212-ben mutatható ki, mégpedig egy sokatmondó szövegszerkesztésben: „*liberi et servientes regis*”, ami jól érzékelteti, hogy akiket meghatároz, nem csak közsabadok voltak, hanem olyanok, akik már azok közül kiemelkedtek. Ezután 1217-ben II. Andrásnak az a levele, amivel Oroszt és rokonait a királyi szolgák közé sorolta, voltaképpen definiálta a

serviens regis ismérveit: szabad (ispán és vár joghatósága alá nem tartozó), királynak szolgáló birtokos. A felszabadító levél rendelkezéselemei arra engednek következtetni, hogy néhány korábbi különös felszabadítás, ahol ugyan státuszjelöléssel nem találkozhatunk, az Orosz és rokonsága új állapotával rokontermészetű, illetve nagyon hasonló jogállást eredményezett (Gab fia Botus 1163-1164, Sbima fia Zerzowoy 1197, János erdélyi „latin” 1204, Lukács, valamint Hazug, Vata és Petur 1205).

Az 1222. és 1231. évi aranybullák rendelkezései arról győznek meg, hogy *nobiles* és *servientes regis* még eltérő jogállás, jóllehet, *nobiles* is elérik 1231-ben, mint korábban, még 1222-ben a királyi szolgák, hogy mentesülhessenek a király külhoni hadjáratai alól. A bullák királyi szolgákat érintő szabályait áttekintve a gazdasági és katonai engedmények mellett, a legfontosabb az 1222. évi dekrétum 4. artikulusa volt (ami az 1231.-i dekrétumban is előjött), ugyanis a *serviens regis* szabad ingatlantulajdonosi mivoltát deklarálta, de sajátos módon az irodalomban ez mind a mai napig elsősorban a halál esetére szóló rendelkezés szabadságának elismeréseként kerül tárgyalásra, a lényeg megragadása helyett, hogy tudniillik dologi jogait tekintve a királyi *serviens* a *nobilis*-szel egy sorban álló jögalany.

A két jogállás azonosulása annak a tatárjárása után a társadalomban lezajlott folyamatnak lett az eredője, ami egyrészt a szűk elit hatalmának növekedésével és ezzel párhuzamosan a valamikori előkelők tömegesebb lecsúszásával, egyre inkább a királyi *servientes* vagyoni, egzisztenciális helyzetüvé válásával, másrészt az arisztokratikus kormányzással együtt járó hatalmi megosztottság elmélyülésével járt IV. Béla és idősebb fia, István, illetve az őket támogató, időről-időre változó összetételű bárói csoportok között. Formálisan elsőként az 1262. december 5-én megerősített poroszlói pontok közt tűnik fel *nobiles* és *servientes regis* azonos jogállásúakként. Majd a véres (1264 nyár vége és a következő év tavasza közt dúló) belháborút lezáró nyúlszigeti béke (1266. március 23.) által nyújtott garanciák elégtelensége okán 1267-ben az összeseregglő *nobiles*, *servientes regis* esztergomi gyűlésén megfogalmazott petícióinak elfogadásával következett be a két státusz *de jure* azonosulása általános érvénnyel, amit a király és fiai által a bárók *assensus*-ával adott privilégiumlevél tesz teljesen egyértelművé: „*servientes regales, qui dicitur nobiles*” (királyi szolgák, akikeket nemeseknek mondanak).

2.

Az 1290. évi dekrétum (újabb felosztás szerinti) 3. fejezetének rendelkezését támpontnak véve, hogy tudniillik, „*nec comes iudicium recipere aut iudicare presumat absque quatuor nobilibus nominatis*” (ispán ne merészeljen ítéletet hozni vagy bíraskodni négy kijelölt nemes nélkül), olyan megyebeli nemes bírótársakkal, akik a megyésispánnal tribunált alkotva a saját megyében bíraskodtak, 1268-ban lehet találkozni. Működésük az 1267 évi dekrétum 5. cikkelyére vezethető vissza, ami két báró kirendeléséről határozott a nemesektől jogtalanul elfoglalt birtokok miatt támadt perek intézésére. Jóllehet az esztergomi gyűlés végzeményei erre a két báróból álló különös bíróságra kívánta bízni a birtokvisszavételi eljárásokat, Somogy megyében a megye ispánja, Kemény fia Lőrinc öt olyan Somogy megyei bírótárssal ítélkezett, akiket a megye nemesei választottak saját kebelből. Hasonló bíróság Zala megyében is működött 1268-ban. Ott Hahót nembeli Csák, a megye ispánja egyik székén hat király által küldött bírótárssal, illetve egy másik alkalommal, még ebben az évben négy, szintén *ex mandato domini regis* megyebeli nemes bírótárssal járt el.

Annak ellenére, hogy Kemény fia Lőrinc megyebeli nemesek által választott társakkal ülte székét, az ő bírósága is kiküldött bíróság volt, mint ahogy Hahót Csáké, ugyanis a fennmaradt ítéletlevelek világossá teszik, hogy az öt somogyi nemes, illetve maga a szék *jurisdictio*-ját a királytól nyerte: azok öten előtte esküdtek, tehát a király elfogadta a megye nemesei által választottakat, és bírói joggal ruházta fel, vagyis delegálta őket. Ennek alapján

teljesen nyilvánvaló, hogy nem a választás, hanem a királyi kiküldés volt a joghatóságot keletkeztető aktus.

A Somogy megyében nem sokkal később, 1276. augusztus 17-én Péc nembeli Gergely somogyi ispán a király, az ország bárói és nemesei parancsából három bírótársal rablók és gonosztevők megbüntetésére tartott széklet, és hasonlóképpen Szent Jakab negyedik napján, „július 28-án”, talán 1276-ban vagy 1277-ben Moróchelyen (Somogy és Zala megye határán) szintén Péc Gergely somogyi ispán és négy Somogy megyei nemes bírótársa, valamint István zalai ispán és annak ugyancsak négy Zala megyei bírótársa tartott széklet, mint tolvajok és rablók megfélemezésére a király által kiküldött bírók. Minthogy ispánjaik mellett a bírótársak „jellemző számban” voltak, olyan bírónak mutatkoznak mint, akikről az 1290. évi dekrétum megemlékezett.

Róluk és a korábban eljárt somogyi nemes bírótársokról az is sokat elárul, hogy Kemény fia Lőrinc székének *cojudices*-i közül ketten az 1276. augusztus 17-i, hárman pedig ama „július 28”-i széknek is a tagjai voltak, azzal, hogy eme három közt szerepelt az 1276. augusztus 17-i szék említett két bírója is. A Somogy megyei bírói fórumok adatait összegyűjtve az is kiderül, hogy 1262-1278 között különféle minőségekben, mégpedig *probi viri*, azaz választott (fogott) bíróként, bíróságédként, illetve bírótársként valamely király által küldött bíró mellett egy maroknyi nemes járt el, és ezek, mint ahogyan a mondott időszakban a Zala megyei bírótársak is, a nagyobb vagyónúak közül kerültek ki.

3.

Egy 1280-ban kelt levélből *Egydius curialis comes et quatuor iudices de Borsod*-ról, még ebben az évben egy másiktól *Stephanus et Iwan comes, iudicibus nobilium de Budrug*-ról, 1282-ből egy Tarkői Rikolfnak szóló királyi levélből pedig *iudices comitatum*-ról hallunk. Azután, 1284-ben IV. László „*fidelibus suis Hodos, Michaeli, Johanni iudicibus nobilium de Zabolch*” adott parancsot arra, hogy szolgáltatassanak igazságot bizonyos Péter fia Péternek, és nem sokkal később ugyanebből az ügyből kifolyólag írt „*quatuor iudices provincie in comitatu de Zabolch*” levelet a királynak. Mindezek azt mutatják, hogy az 1280-as évektől minden megyében feltűntek azok a nemes bírótársak, akik a megyésispán vagy vicéje mellett alkottak bírói székletet. Az 1290. évi dekrétum tehát már egy szervezeti szempontból kikristályosodott fórum alapvető szabályát rögzítette, amikor deklarálta a megyésispán megyében tartott széke bírótársainak számát. Hogy pedig a „négy kijelölt nemes” valóban *judex* volt, a dekrétum (újabb felosztás szerinti) 8. cikkulusa teszi teljesen egyértelművé, ez ugyanis azt írta elő, hogy ha a nádor az országban ítélkezni indul, minden megyében „*quatuor iudices deputati cum comite parochiali*” tarozzék vele menni és bíraskodni.

Azután az 1298. évi dekrétum (újabb felosztás szerinti) 3. fejezete arról rendelkezett, hogy a király hatalmaskodási ügyekben kirendelt embere tegyen jelentést eljárásáról, és minden megyéből négy nemes büntetés terhe mellett tartozzék vele menni és nyomozást folytatni az illetékes káptalan tanúbizonyossága mellett. A következő, a 4. cikkulus ugyancsak fontos szabályt rögzített, aminek, minthogy a szöveg megsérült, több olvasata is ismert. A legújabb textus-renováció a korábbiaktól eltérő, új és azokkal szemben elfogadhatóbb értelemet ad a rendelkezésnek: „*A gyűlés (tudniillik az 1298-as országos gyűlés) kezdetének ideje óta történt rablások felől határozván pedig elrendeljük, hogyha minden megye által választott négy ember a megyéspüspököt ezekről tudósítja, akkor minden egyes megyéspüspök az efféle, egyházmegyéjében kárhóztatandó módon vétkező, büntetésre érdemeseket közösítse ki, és hirdesse ki, hogy azokat mindenki messze elkerülje*”.

Az 1298. évi dekrétum hagyományosan második részének tekintett, újabb kutatások szerint azonban egy későbbi jogalkotás termékeként, pontosan meg nem határozható évben keletkezett, ezért egyfajta kompromisszumként „1300 körüli”-nek nevezett dekrétumnak az első, a tudományvételről szóló rendelkezése is tartalmaz egy figyelemreméltó szabályt,

miszerint hatalmaskodási, emberölési, lopási, rablási ügyekben és más ehhez hasonló súlyos deliktumok esetén a tudományvétel foganatosítása a király által minden megyében kiválasztott 12 lelkiismeretes és megbízható nemesnek legyen a feladata, akik közt ott kell lennie a „nemesek négy bírójának” is: „*in quolibet comitatu duodecim nobiles consciosos et fiede digni per dominum regem sunt eligendi, ex quibus tamen duodecim nobilibus quatuor debent esse iudices nobilium*”.

Ezek a rendelkezések és a levelekben megörökített, illetve az az azokból kiolvasható aktusokból a *quatuor iudices* tevékenységének körbe a következők sorolódnak:

- bíraskodás a nádor által királyi parancsra tartott széken, bíraskodás a megye ispánjának vagy vicéjének (a várszervezet élén működő, szokásos, rendes „hivatali” helyettese, a *comes curialis*, avagy „*vicejudex*”, egy esetben különös helyzetből adódóan *vicecastellanus*) bírótársaiként, továbbá egy alkalommal (a baranyai négy bíró 1291-ben) nádor utasítására ítélethozatal,
- tudományvétel foganatosítása, és arról jelentéstétel *ex mandato regis*,
- perbeli (tisztázó) eskü letételének, bírság fizetésének, peres felek közt kibékülés, egyezség létrejöttének tanúsítása,
- iktatás, becslő-megállapítás, határjárás, közreműködés osztály végrehajtásában.

A mozaikokból összeállított kép azt mutatja, hogy *quatuor iudices* rendszeresen, legalábbis bizonyos rendszerességgel működő bírói fórumok tagjaiként egyre gyakrabban elláttak már egyéb hivatali teendőket is. Szerepük, főként királyi rendelkezéseknek köszönhetően, már határozottan túlmutat a vidéki bíraskodásban a saját bíróságon ellátandó tevékenységen, és úgy is mint a királyi kúriai bíraskodáshoz kapcsolódó bíróságédi, valamint igazgatási teendők foganatosítói egyre fontosabb közegekké váltak megyéjükben.

4.

Miután Gericcs Józsefen kívül alig akad olyan szerző, aki kétségbe vonta volna, hogy ezek a megyeispán székén működő bírótársak a megyei nemesek által választott nemes férfiak voltak, megkerülhetetlen ennek tisztázása, már csak azért is, mert többen ebben látták igazoltnak a megyei autonómia (értsd: önkormányzatiság) Árpád-kori megjelenését is.

Míg az 1290. évi dekrétum *quatuor nobiles nominati*”-ról és „*quatuor iudices deputati*”-ról beszélt, az 1298: 4. tc., minthogy abban nyilvánvalóan szolgabírókról volt szó, azt mutatja, hogy ők már a megye nemesei által választottak voltak, ugyanakkor azok az oklevelek, amiket a megyei törvényszékek, vagy a szolgabírók adtak ki, egyáltalán nem tettek említést az Árpád-korban a tisztség betöltéséről. Pontosabban az 1298. február 22-én adott levelében Kacsics nembeli Demeter pozsonyi és zólyomi ispán arról számolt be, hogy a király parancsából „*una cum iudicibus a domino rege deputatis in comitatu Posoniensis*” (a király úr által kiküldött Pozsony megyei bírókkal), valamint számos más nemessel és a pozsonyi vár jobbagyaival ült törvényszéket, majd 1301-ben Rineker pozsonyi udvarispán tartott törvényszéket a pozsonyi káptalan július 6-án kelt levelének, és bírótársai „*quatuor iudices a domino rege deputati*” voltak. Viszont még ebben az évben Henrik, egész Szlavónia bánja, Somogy és Tolna megyék ispánja az 1301. október 20-án adott levelében arról tudósított, hogy László (Přemysl Vencel) király parancsára, annak koronázása után Somogy megyében a megye nemesei által bíraskodásra hozzáküldött négy bíróval: „*per nobiles dicti comitatus nobis ad iudicandum deputatis*” és a megye más nemeseivel együtt tartott közgyűlést a gonosztevők megfékezésére.

Ezek alapján úgy tűnik, hogy voltak megyék, ahol már választással nyerték el tisztüket a nemes bírótársak, másutt pedig királyi delegálás révén. Ennek ellenére mégsem lehet köztük különbséget tenni, ugyanis akár az egyik, akár a másik aktussal töltötték be a tiszteket, szolgabíróknak kell őket tekinteni. Ugyanakkor az is már feltehető, hogy a század végén, ott

ahol a tiszt betöltésében szerepe volt a megye nemességének, az nem jelentett feltétlenül valamilyen demokratikus úton történő választást, ugyanis okkal feltehető, hogy abban a tehetősebbeknek volt döntő befolyásuk. Ezzel együtt az is nagyon valószínű, hogy a század legutolsó éveiben, ahhoz, hogy a megyei nemesek által állítottak *de jure* a megye székének bírótársaiként működhessenek, már nem volt (feltétlenül) szükség királyi megerősítésre.

5.

Az Árpád-kori vidéki, azaz megyei, helyesebben megyében tartott bíróságokat, a megyei törvényszék, a még teljesen ki nem forrott szervezetű, de az idézés módja (a „*semel, secundo tertio*”, a háromszori idézés) miatt tipikusnak mondható eljárási szabályt követő nádori és a megyésispán által összehívott *congregatio generalis* működését vizsgálva, amelyeknek a négy nemes bíró (mégpedig *ex mandato regis* szükségképpen tagja) volt, és beleértve azokat a nádori köztörvényszékeket is, amiket a nádor *suo jure*, nem királyi parancsból, hanem saját elhatározása alapján hívott össze, a mondott nemes bírótársak megkülönböztetésére használt megnevezések között olyan egyszer sem fordult elő, amelyikben *serviens regis*-szel képzett szerkezeti elem szerepelt volna.

Jóllehet a státusz-azonosulásnak az 1267. évi dekrétumban rögzített nyilvánvaló tényét a hagyományos, a nemeseket a királyi szolgálkkal, *ab ovo* egyező jogállásúnak tekintő, illetve egységessé válásukat jóval korábbra helyező régebbi felfogással szemben az utóbbi jó néhány évtized során már egyre több szerző akceptálta, a négy nemes bíró, pontosabban a szolgabírók megjelenésének kehidai levélhez visszanyúló felfogást továbbra is ezzel összeegyeztethetőnek tartotta és tartja. Ennek a merev ragaszkodásnak a zalai királyi szolgák levelében szereplő nevezetek mellett a másik fő oka Druget János vicéjének, Godnak és Zemplén megye szolgabíróinak az az 1332. november 3-án kelt levele, amiben az utóbbiak megnevezése „*quatuor iudices servientum*” volt.

Annak, az elsősorban *Holub* József érveinek sáncaival erősen megtámogatott nézetnek, miszerint a kehidaiak bírászkodása és „*quatuor iudices servientum*” megjelölés csak azzal magyarázható, hogy azok a bírák, akiket magyarul szolgabíróknak nevezünk, abban a korban jelentek meg, amikor a nemes neve még királyi szolga volt, ami ennek okán egészen 1232-ig vezeti vissza ezeket a bírókat, jóllehet *Holub* is a 60-as évektől számol igazolható működésükkel, több kikezdhető pontja is van. Az egyik, a tézist már ezzel az utóbbi megállapítással eleve terhelő ellentmondás mellett az, hogy a zalai szerviensek bírósága egy olyan fórum volt, amit csak egyenrangú bírótársak alkottak, arról nem is beszélve, hogy efféle királyi engedéllyel szervezett, csak királyi szerviensekkel működő, meglehetősen népesnek mutakozó bírósággal ezután többet nem lehet találkozni. A másik támadható eleme a felfogásnak az, hogy olyan magyar nyelvemlék nem áll rendelkezésre, ami igazolhatná a magyar szolgabíró szó korabeli, tehát a XIII. század dereka körüli vagy azelőtti megjelenését, az 1401-ben feltűnt, első ismert magyar nyelvű nevezetnek pedig magától értetődően nincs bizonyító ereje, ahogy az 1332-es különös és egyedi latin megfelelőnek sem. Ez, nem volt más, mint az akkor már a köznyelvben megjelent név tükörfordítása. Ezt támasztja alá, hogy a *judex servientum* csonka alak, amit számos forrás igazol, ugyanis minden esetben, amikor királyi szolgáit említettek, akár csak önállóan, valakinek vagy valakiknek a státuszát megadva, akár szóösszetételekben, a használt latin megfelelő kivétel nélkül *serviens regis*, *servientes regis* vagy *seriens regalis*, *servientes regales* volt, ugyanis csonkán értelmezhetetlen volt, jelző nélkül, vagy birtokos szerkezetből kiszakítva önmagában nem jelentett semmit. Emellett, és ezzel együtt fontos kiemelni, hogy a *serviens* akkor sem állt önmagában, ha familiáris lekötelezettre használták, mert nem identifikált volna senkit, ezért mindig hozzátették, hogy a szolgálónak ki az ura, a szolgáló kinek az ember: *serviens domini N.*, *serviens ejusdem domini*, *serviens suus*, stb.

6.

A szolgabírók XIV. század első felében kifejtett tevékenységének a vizsgálata, kapcsolódva az Árpád-kori előzményekhez a megyei törvényszék és a megyében, illetve a megyék számára tartott közgyűlések keretében történt.

A források alapján jól kimutatható, hogy volt olyan megye, ahol, részint a sajátos uralmi helyzettel is magyarázhatóan a század első két évtizedében delegált, mégpedig király által delegált négy nemes bírótárs működött. Ilyen volt Pozsony megye, ahol igazolhatóan csak 1322. június 4-től működnek megyeiek által állított szolgabírók : „*Nos Detricus curialis comes Posoniensis, et quatuor iudices, Petrus videlicet Martini de Werekne, Petrus de Guttur, Leupoldus de Paka et Stephanus filius Seraphyni, per nobiles et ignobiles tocicius (sic!) provincie Challokuz constituti [...]*” (Mi, Detrik pozsonyi udvarispán és a négy, az egész Csallóköz vidék nemesei és nem nemesei által állított bíró, tudniillik Vereknyei Márton fia Péter, Gutori Péter, Pakai Lipót és Szerafin fia István).

Az 1322-ben íródott Pozsony megyei levél mellett, korábról, mégpedig 1312-ből is fennmaradt két forrás, amelyekben megyei nemesek által „állított” bírókkal találkozunk. A levelek Borsod megyéből származnak. Az első március 12-én kelt feljegyzéssel „*Nicolaus terciaris (elírás, vélhetőleg: parochialis) comes de Borsod, et quatuor iudices per nobiles pro tempore constituti*”, vagyis (Miklós ispán és a nemesek által jelenleg állított négy bíró) idézésről adtak tanúsítányt, december 13-án pedig ugyanők, vagyis „*Nicolaus terciaris comes de Borsod, et quatuor iudices per nobiles pro tempore constituti in eodem comitatu*” egy perbeli egyezségről számoltak be. A levelekben, amellett hogy nemesek által állított bírókról esett szó, a „*pro tempore*” is sokat mond, ugyanis ebben a textusban ez a szerkezet „jelenleg”, „ez idő szerint”, „ez alkalomkor” értelemben fordítható, ami azt jelenti szorosán értelmezve, hogy a bírótársakat a jelenlévő nemesek állították „jelenleg”, vagyis „akkor” a bíró mellé bírótársakul, de az is lehetséges, tágabban értelmezve a „*pro tempore*” időhatározót, hogy ezek olyan, a megyei nemesek által választott bírótársak voltak, akik „egy időre”, vagyis akik nem egyetlen alkalommal, hanem bizonyos ideig viselték bírói tisztüket, tehát, akik „jelenleg”, éppen akkor voltak hivatalban. Mindenesetre, ahhoz nem fér kétség, hogy a „*quatuor iudices per nobiles pro tempore constituti*” alatt választott szolgabírók értendőek.

1321. május 2-án, május 15-én és október 9-én Mikó mester, veszprémi udvarispán, Örsi Miske és Sári Domonkos fia Imre „*iudices per nobiles deputati*” (nemesek által küldött bírók) adtak leveleket ugyanakkor, egy korábban, 1318. június 3-án kiadott írás az általánossá vált, szokásos megjelöléssel említette a megyei bírót: „*quatuor iudices nobilium comitatus Vesprimiensis*”. Ezek és más közel egykorú Veszprém megyei források alapján megállapítható, hogy eme küldött bírók a megye szolgabírói voltak.

A borsodi és a veszprémi levelek felvetik, hogy ezek a nemesek által állított és kiküldött bírók „mások” lehettek, mint a korábban a megyében működők, különös tekintettel arra, hogy korábról *Egydius curialis comes et quatuor iudices de Borsod*, illetve Veszprém megyében egy 1298-as, valamint egy másik, 1312-es említés mellett más szolgabírók működéséről nincsenek adataink. Figyelemmel a pozsonyi nemes bírótársak 1322. évi nevezetes levelére is, úgy tűnik, hogy választott szolgabírókkal ezekben a megyékben a mondott időszakról lehet számolni. Ha pedig ez így volt, nem zárható ki, hogy több megyében is csak a XIV. század elejétől működtek választott nemes bírótársak.

7.

A megyei törvényszékek már a XIV. század elején, az ülésezési szokásokat is firtató néhány szerző által tett megállapításától eltérően, bizonyos, hosszabb-rövidebb ideig tartó rendszerességgel, nemcsak *quindená*-nként, hanem *octavá*-nként, (kéthetente, illetve nyolcadonként, vagyis hetente valamely szokásos napon) ültek össze. A megyei törvényszék

hatásköre hűtlenséget kivéve minden deliktuális, a magánjogi természetű hatalmaskodási esetekre, valamint a közönséges gonosztevők által megvalósított bűnügyekre: halállal büntetendő bűntettekre is kiterjedt. A törvényszék joghatósága gyökeres jog, ingatlan tulajdonát érintő magánjogi ügyekben volt csak bizonyos mértékig korlátozott. Ezzel szemben a tényleges *jurisdictio*-t, más kompetens bíró joga szabta meg, jelölte ki, minthogy olyanok ügyeire, akik földesúri, közösségi (városi) territoriális (pallosjogú úriszék), illetve perszonális joghatóság alá tartoztak, és azok pereire, akik egyéni mentességet kaptak, a megye székének illetékesség *de jure* nem terjedt ki, nem terjedhetett ki. Ezzel együtt a megyei törvényszék joghatósága a közönséges gonosztevőkre, valamint a nemeseknek tulajdonképpen minden magánjogi természetű ügyére nézve alternatív volt, ugyanis az előbbiekkal szemben a nádor és más *congregatio generalis*-t tartó bíró is eljárhatott, hiszen ezeknek a köztörvényszékeknek az elsődleges célja éppen a gonosztevők kiirtása volt, a nemesek pedig ügyeiket vihették más bírók elé is, akár a királyi udvarba a király jelenlétére, az országbíró, vagy alkalomadtán a *congregatio*-t tartó nádor, illetve választott bírók elé.

A XIV. század első felének praxisát áttekintve, a megyei törvényszék előtt folyó magánjogi természetű perek zömét hatalmaskodási ügyek tették ki. Emellett nagyobb gyakorisággal birtok-és határviták, osztály, olykor hitbér, jegyajándék, leánynegyed kiadása, illetve jogállás tisztázása iránti ügyek is szerepeltek. Két 1321-ben adott Szatmár megyei levélből az is kiderül, hogy a megyei törvényszék, aminek az eljárása nagyjából a kúriai bíróságokéit követte, még a bajvívás legsúlyosabb változatát is elrendelhetette bizonyításképpen, egyedül csak a lovas baj engedélyezése volt a királyi kúria bíróságainak fenntartva.

I. Károlynak az *Ars Notaria* által megőrzött, 1320 tájára tett, valamint az 1336. március 25-én adott dekrétumai alapján a megyei törvényszékek fontos feladatot láttak el más bírók bírságainak behajtásában, az új pénz bevezetésében, illetve a kamarahaszna adó beszédésében, és emellett figyelemreméltó hiteleshelyi tevékenységet is folytattak.

A megyében a XIV. század első felében az olyan kivételesen, *ex mandato regis* kiküldött bírók, mint amilyen Debreceni Dózsa (1317-1321) és Nekcsei Demeter (1327) volt, a nádor (majd a 40-es évek derekától egyre gyakrabban vicéje, az alnádor) által tartott gyűlések mellett, ahol a négy szolgabíró további társakkal, a század elejétől az „1300 körüli” dekrétumban szereplő *duodecim nobiles conscientiosi et fiede digni*-vel kapcsolatban hozható 12 esküdt ülnökkel együtt működött közre, különféle gyűléstípusokkal lehet találkozni:

- a) *ex mandato regis* gonosztevők büntetése, kiirtása,
- b) *ex mandato regis* tudományvétel foganatosítása,
- c) *suo jure* bírászkodás,
- d) *suo jure* bíróságédi, igazgatási teendőkkel kapcsolatos teendők ellátása.

Természetesen az *ex mandato regis* összehívott gyűlésen, amit a megyésispán tartott a négy szolgabíróval és 12 esküdttel, miként a nádor köztörvényszékén, más perek is tárgyalásra kerültek. Az *ex mandato regis* tudományvétel foganatosítása végett összehívott gyűlést a megyésispán mellett gyakorta az alispán hívta össze, és a királyi parancs is gyakorta neki vagy neki is szólt. A *suo jure*, vagyis a megyésispán saját elhatározásából celebrált gyűlésekkel kapcsolatban azt is meg kell jegyezni, hogy ezek közé sorolandók azok a gyűléstartásról szóló *Ars Notaria*-beli levélminták egyikében kiemelt, tudományvétel miatt összehívott gyűlések, amiket a királyi parancsra tartandó közgyűléstől eltérően a törvényszék hirdetett saját elhatározásból. Ugyanis ezeket, jóllehet királyi mandátum alapján tartották, de a mandátum nem gyűléstartásra, hanem *inquisitio* lefolytatására szólt, amit a megkeresett megye törvényszéke szolgabíró, illetve két szolgabíró, vagy egy szolgabíró és egy mellé rendelt megyei nemes, avagy csak megyei nemesek kiküldetésével is foganatosíthatott.

8.

A szolgabíróknak jelentős törvényszéken kívüli teendői is voltak. Törvényszéken kívüli működés alatt olyan aktusok, eljárások értendők, amiket a megyésispán, illetve vicéje nélkül teljes számban, együtt a négy szolgabíró, kivételesen három, illetve kettő vagy csak egyikük foganasított.

A források határozottan arról győznek meg, hogy a négy szolgabíró együtt nem pusztán kvantitásnak, hanem kvalitásnak tekintendő önállóan végzett tevékenységük során. Ebben a képletben *quatuor iudices nobilium* hatóságként nyilvánulnak meg, egyrészt mint hiteleshely, másrészt, kivételesen, mint rendkívüli joghatóságú (a megyésispán és megyei nemes közti perben eljáró) bíróság. Ezzel együtt olyan hivatali képződménynek tekinthetők, amely a rárótt, illetve a törvényszék számára előírt, elrendelt igazgatási és bírósági feladatok számottevő hányadát a törvényszék módján, saját kebelből kiküldött egy vagy két társsal, illetve a társ mellé rendelt megyei nemes közreműködésének igénybe vételével teljesített. A hivatalként működésnek természetesen az adott legitimitását, hogy a szolgabírók a megyésispán székének voltak a tagjai. Ugyanakkor eme kollektív hivatali minőségüknek a kiteljesedéséhez arra is szükség volt, hogy a megye nemesi elismerjék őket úgy is, amikor széktartó bíró, illetve annak helyettese nélkül jártak el. Ez az elfogadottság már az Árpád-kor utolsó éveitől jól kitapintható, amit leginkább azok a négy szolgabíró által adott levelek igazolnak, amelyek szerződések, perbeli egyezségek és osztálytételek létrejöttét tanúsították a felek kérésérésének megfelelően. Szintén az elfogadottságra utal, hogy hivatalon kívül is feltűntek bizonyos aktusok, például végrendelet tanúként.

A szolgabírók működését feltató kutatás és vizsgálat révén a következő eredmények összegezhetők:

Megjelenésük 1268 előtt nem mutatható ki, ami nem források hiányával magyarázható, hanem azzal, hogy azok a bírók, akiket előfutáraiknak lehet tekinteni, a nemeseknek vagy királyi szolgáknak Esztergomban tartott gyűlésén megfogalmazott petícióját magában foglaló 1267. évi dekrétummal összefüggésbe hozhatóan tűntek fel Kemény fia Lőrinc nádor, somogyi ispán Somogy megyében, és Hahót Csák zalai ispán Zala megyében tartott törvényszékein.

A nemesek négy, a szolgabírókkal azonosítandó bírói eleinte királyi parancs alapján jártak el, és töltötték be tisztüket. Ezért azoknak a székeknek a megjelenése, amelyeken bírótársakként tevékenykedtek, minthogy azokat királyi aktusok hívták életre, eredendően királyi bíróságoknak tekintendők, még annak ellenére is, hogy Kemény fia Lőrinc öt társát a megye nemesi választották, ugyanis nem a választás, hanem a királyi delegálás adott számukra bíraskodási, bírói jogot. Noha, a megyei nemeseknek a szolgabírói hivatal betöltésében kétség kívül a kezdetektől volt, és Somogy megyén kívül, másutt is lehetett befolyása, a tisztségviselésre szóló választás, aminek a háttérben nem egy demokratikus elveken építkező, hanem egy arisztokratikus, mégpedig egy szűkebb nemesi csoport által vezérelt gyülekezet fungálása feltételezhető, nem egy időben, és nem egyetemes jelleggel jelent meg, hanem, fokozatosan, és a XIV. század harmadik évtizedére vált csak általánossá. Jóllehet ennek alátámasztására egy konkrét és néhány közvetett bizonyítékot lehet csak felhozni, ezeket elégségesnek tekintem ennek a választás általánossá válásához vezető folyamatnak az igazolásához.

A szolgabírók megjelenésére felsorakoztatott érvek aláássák a szolgabírók eredetét a Kehidán bíraskodó királyi szerviensekkel összefüggésbe hozó, illetve a szolgabírók 1268 előtti működését már feltételező nézeteket. Jóllehet a God bírótársaira használt *iudices servientum* mint „csonka szerkezet”, ami, épp emiatt, alapos okkal, a magyar megfelelő tükörfordításának tekinthető, igaz, korabeli magyar nyelvemlékek hiányában szintén csak

közvetett bizonyíték, meggyőződésem szerint mégis sokkal inkább azt látszik igazolni, hogy a magyar szolgabíró név a szó szigorú értelmében vett „nemesek négy bírója” működésével egyidejűleg jelenhetett meg talán már valamikor a XIII. század végén.

A XIV. század közepéig a megyei törvényszék tekintélyes bíróság volt. Ezt a tekintélyét részint maguk a szolgabírók adták, akik minként a XIII. században, ebben a korszakban is a megye előkelőbb családjaiból kerültek ki.

I. Lajos trónra lépése változásokat hozott. A 40-es évektől a király által adott mentességek, szabadispánságok szaporodása, továbbá az 1351: 23. tc. rendelkezése azzal, hogy a bíraskodás központosításának jegyében a tudományvétel elrendelését a király, a nádor és az országbíró jogává tette, valamint a megyésispánok eltiltása a saját autentikus pecséthasználattól, ami azzal a következménnyel járt, hogy minden birtokper az ország nagybíróinak hatáskörébe került, a megyei törvényszékek hatáskörének erőteljes szűkülését hozta magával a 60-as évekre. Ennek természetes velejárójaként a szolgabírói hivatal is eljelentéktelenedett. Emiatt a szolgabírói tisztt kevésbé vonzotta a módosabb nemeseket, betöltésükre már jobbra csak szegényebb nemesek voltak kaphatók. A megyésispánok is ritkábban látogatták megyéjüket, ezért az időnként királyi, nagybírói parancsra elrendelt tudományvétel végett, és néha egyéb okból összehívott közgyűléseken is rendre az alispán elnökölt. A hanyatlásnak Zsigmond idejéig tartó korszakában elsatnyult hatáskörű törvényszékek nemes bírótársai, a szolgabírók, jobbra végrehajtó közegekké, némi túlzással, mondhatni egyfajta „szolgákká” váltak.

Felhasznált irodalom

- Bartal de Beleháza, Georgius: Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV. Tom. I-III. Posonii, 1847
- Béli Gábor: Az új adomány eredete és önálló intézménnyé válása. In: Degré Alajos emlékkönyv. Budapest, 1995
- Béli Gábor: A magánadományozás a XIII. században. In: Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. (Acta Jur. 123.) Pécs, 1996
- Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest – Pécs, 1999
- Béli Gábor: A halál esetére szóló rendelkezés az Árpád-korban a törvények és az ország szokásjoga alapján. In: A magyar államiság első ezer éve, Pécs 2000
- Béli Gábor: Árpád-kori törvényeink In: Jura. 2000, 1-2. szám. Pécs, 2000
- Belitzky János: Sopron vármegye története. Budapest, 1938
- Bolla Ilona: A közszabadság lehanyaglása XIII. században (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban II). In: Történelmi Szemle 1974 /1-2., Budapest, 1974
- Bónis György: Magyar jogtörténet I-II. Kolozsvár, 1942
- Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, [1948]
- Bónis György: István király. Budapest, 1956
- Bónis György: Középkori jogunk elemei. Budapest, MCMLXXII
- Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg, 1996
- Botka Tivadar: A vármegyék alakulásáról és őskori szervezetéről (Ötödik és hatodik közlemény) In: Századok. Budapest, 1872
- Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, 1981
- Ereky István: Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből. Budapest, 1908
- Degré Alajos: Kártérítés Anjoukori magánjogunkban. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, 1938
- Degré Alajos: A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig. Jogtörténeti Értekezések 8. Budapest, 1977
- Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, [1946] 2000
- Elekes Lajos – Lederer Emma – Székely György: Magyarország történet az őskortól 1526-ig. Budapest, 1961
- Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Budapest, 2001
- Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301- 1526. Budapest, 2003
- Erdélyi László: Az aranybulla társadalma. In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik ... évfordulója ünnepére. Budapest, 1917
- Erdélyi László: Magyar történelem. Művelődés-és államtörténet I-II. Budapest, 1938
- Erdélyi László: Krónikáink magyarul. Szeged, 1943
- Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Budapest, 1986
- Ganshof, Francois Louis: Was ist das Lehnswesen? (4. rev. Deutsche Auflage) Darmstadt, 1975
- Gábor Gyula: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Budapest, 1908
- Gerics József: Árpád-kori jogintézmények és terminológia törvényhozásunk egyik keltezetlen emlékében. In: Századok. Budapest, 1969
- Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, 1987
- Goetz, Werner: Der Leihzwang. Tübingen, 1962
- Guoth Kálmán: Az oklevélbizonyítás kifejlődése Magyarországon. Budapest, 1936
- Hajnik Imre: A Szent István-féle alkotmány. Második rész: A hanyatlás korszaka. Pest, MDCCCLXXI
- Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog története az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899

- Holub József: A főispán és alispán viszonyának jogi természete (Adatok a középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez). In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik ... évfordulója ünnepére. Budapest, 1917
- Holub József: Szolgabíró. In: Magyar Nyelv XIII. 7/8. (127/128.) Budapest, 1917
- Holub József: A leánynegyedről. Különlenyomat a „Turul” 1928. évi XLII. kötetéből. Budapest, 1928
- Holub József: Zala megye története a középkorban. Pécs, 1929
- Holub József: Néhány kérdés a leánynegyed köréből. (Ért. A filozófiai és társ. tud. köréből. IV./15) Budapest, 1936
- Holub József: A királyi vármegyék eredete. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján (szerk.: Serédi Jusztinián) II. Budapest, 1938
- Holub József: A magyar alkotmánytörténelem vázlatja. Pécs, 1944
- Hóman Bálint: A társadalmi osztályok Szent István államában. In: Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. Budapest, 1912
- Hóman Bálint: III. Béla (1932) In: Magyar középkor. Budapest, 1938
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet II. Budapest, év nélkül
- Illés József: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Budapest, 1904
- Illés József: Öröklés a női vagyonban az Árpádok korában. Különnyomat a Nagy Ferenc emlékkönyvből. Budapest, 1906
- Illés József: Az Anjou-kori társadalom és adózás. Budapest, 1909
- Ipolyi Arnold: Magyar okmányérdekességek. (Második közlés) In: Századok. Pest, 1868
- Istványi Géza: A magyar írásbeliség első korszaka. In: Századok. Budapest, 1937
- Istványi Géza: A generalis congregatio (Első közlemény) In: Levéltári Közlemények, Budapest, 1939
- Iványi Béla: Magyar alkotmány és jogtörténet. Szeged, 1932
- Kelemen, Emericus: Historia juris Hungarici privati, documentis, ac testimoniis illustrata. Budae, 1818
- Kelemen László: A leánynegyed (Quartalitium). In: Acta Jur. I./6. Szeged, 1926
- Kérészy Zoltán: A magyar országgyűlések eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig. Debrecen, 1898
- Kérészy Zoltán: Hűbéri eszmék és magyar jogfejlődés. Észrevételek Eckhart Ferencnek „jog-és alkotmánytörténet” című dolgozatára. Budapest, 1931
- Király János: Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre. Budapest, 1908
- Komáromy András: Dózsa nádor és a Debreczeni család. In Turul 1891/1. Budapest, 1891
- Kosutány Ignác: Jogtörténeti tanulmány Verbőczy azon állítása fölött, hogy a régi magyar peres-eljárás galliai eredetű. Budapest, 1899
- Krieger, Karl-Fridrich: Die Lehenshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter (ca. 1200-1437). Aalen, 1979
- Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest, 1979
- Kristó Gyula: Magyarország története 895-1301. Budapest, 1985
- Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986
- Kristó Gyula: A korai feudalizmus. In: Magyarország története I./2. Előzmények és magyar történet 1242-ig (fősz.: Székely György, szerk.: Bartha Antal) VI. Fejezet. Budapest, 1987
- Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988
- Kristó Gyula: Magyarország története 895-1301. Budapest, 2003
- Ladányi Gedeon. A magyar királyság alkotmánytörténete a szatmári békekötésig. Debrecen, 1871
- Magyar alkotmánytörténet. Szerk.: Mezey Barna, Budapest, 1999
- Mályusz Elemér: A magyar köznemesség kialakulása. In: Századok. Budapest, 1942
- Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038-1301) In: A magyar nemzet története II. (szerk. Szilágyi Sándor) Budapest, 1896
- Marczali Henrik: Magyarország története I-II. Budapest, 1911

- Miskolczi István: A Drugetek őseiről. In: Turul 1936/1-2. Budapest, 1936
- Murarik Antal: Az ősiség alapintézményének eredete. Budapest, 1938
- Nyers Lajos: A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307-1386). Kecskemét, 1934
- Osváth Gyula: A magyar vármegyei szervezet 1608-ig. Budapest, 1904
- Ifj. Palugyai Imre: Megyerendszer hajdan és most. I-II. Pest, MDCCCXLIV
- Pármiczky Mihály: De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae. A magyar ius regium az Árpádházi királyok korában. Budapest, 1940
- Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I-II. Budapest, 1899
- Pesty Frigyes: A perdöntő bajvívások története Magyarországon. Pest, 1867
- Pesty Frigyes: A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században. Budapest, 1882
- Pray, Gerorgius: Annalles regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV deducti ac maximam partem ex scriptoribus coavis, diplomatibus, tabulis publicis, et id genus litterariis instrumentis congesti opera et studio. Pars I. Vindobonae, MDCCLXIV
- Pray Gerorgius: Historia regum Hungariae, cum notitiis praevis ad cognoscendum veterem Regni statum pertinentibus opera et studio. Buda, 1801
- R. Kiss István: III. Endre király 1298/99. évi törvénye. In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik ... évfordulója ünnepére. Budapest, 1917
- Rugonfalvi Kiss István: Az egységes magyar nemesi rend kifejlődése. Debrecen, 1932
- Somogyi Ferenc: A végrendelkezés nemesi magánjogunk szerint 1000-tól 1715-ig. Pécs, 1937
- Stipta István: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen, 1997
- Szabó István: Az 1351. évi 18. törvénycikk. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, 1938
- Szekfü Gyula: Serviensek és familiárisok. Vázlatok a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből. Budapest, 1912
- Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Budapest, 1930
- Szilágyi Lóránd: Az Anonymuskérdés revíziója. I-II In: Századok. Budapest, 1937
- Szilágyi Lóránd: III. Endre 1298. évi törvénye. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sec. Hist. Tom. I. Budapest, 1957
- Szoika Kamill: A földesúri bíraskodás az Árpádkori Magyarországon. Budapest, 1944
- Szűcs Jenő: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Budapest, 1984
- Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Budapest, 2002
- Timon Ákos: Magyar alkotmány-és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Budapest, 1902
- Váczy Péter: A királyi serviensek és a patrimonális királyság. In: Századok. Budapest, 1928-1929
- Váczy Péter: A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI-XII. században. Miskolc, 1930
- Váczy Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. Budapest, 1932
- Váczy Péter: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs, 1935
- Váczy Péter: A magyar királyság központi igazgatása a XI-XII. században. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1937
- Vinkler János: A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a Mohácsi vésztől 1848-ig. I-II. Pécs, 1927
- Wertner Mór: Szolgabíró. In: Századok. Budapest, 1909
- Zlinszky Imre: A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés. Budapest, 1877
- Zsoldos Ignác: A szolgabírói hivatal. Pápa, 1842

Források:

- ◆ A Blagay-család oklevéltára. Bevezető tanulmánnyal a családtörténethez. Szerk.: Thallóczy Lajos, Barabás Samu. Budapest, 1897
- ◆ A Héderváry-család oklevéltára I. Szerk.: Radvánszky Béla, Závodszy Levente, Budapest, 1909
- ◆ Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) Szerk.: Thallóczy Lajos és Horváth Sándor. Budapest, MCMXII
- ◆ A magyarok elődeiről és a honfoglalókról. Kortársak és krónikások híradásai (3. kiad.). Szerk.: Györfy György. Budapest, 1986
- ◆ A nagykállói Kállay-család levéltára I. Budapest, 1943
- ◆ A Nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára I. Szerk.: Géresi Károly. Budapest, 1882
- ◆ A Nagymihályi és Sztáray gróf Sztáray család oklevéltára I. Szerk.: Nagy Gyula. Budapest, 1887
- ◆ Anjoukori okmánytár I-V. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Budapest, 1878-1887
- ◆ Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia I-XVII. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest-Szeged, 1990-2002
- ◆ A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. I-II. Szerk.: Erdélyi László. Budapest, 1902
- ◆ Árpád-kori új okmánytár I-XII. (Szerk.: Wenzel Gusztáv) Pest, Budapest, 1860-1874
- ◆ A tatárjárás emlékezete. Szerk.: Katona Tamás. Budapest, 1987
- ◆ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 1001-1270. 1-3. füzet. Szerk.: Szentpétery Imre. Budapest, 1923, 1927, 1930, II. (1255) 1270-1301. 1. füzet 1255-1272. Szerk.: Szentpétery Imre. Budapest, 1943, II. 1272-1290. 2-3. füzet. Szerk.: Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával Borsa Iván. Budapest, 1961, II. 1290-1301. 4. füzet. Szerk.: Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával Borsa Iván. Budapest, 1987
- ◆ A Zichi és Vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső. I-II. Pest, 1871-1872
- ◆ Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. Kiadja Karácsonyi János és Borovszky Samu. Budapest, 1903
- ◆ Bars megyei oklevéltár. Szerk.: Botka Tivadar, hely és év nélkül
- ◆ Bátorfi Lajos: Adatok Zalamegye történetéhez I. Nagykanizsa, 1876
- ◆ Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457. Coll.: Francisci Döry, add.: Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest, 1976
- ◆ Erdélyi László: Krónikáink magyarul. Szeged, 1943
- ◆ Fejér, Gerorgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI. tom. Buda, 1829-1844
- ◆ Hazai oklevéltár 1234-1536. Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Budapest, 1897
- ◆ Hazai okmánytár. Kiadják: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. I-VIII. Győr, 1865-1873 és Budapest, 1876-1891
- ◆ Komáromvármegye levéltárának középkori oklevelei. Kiadja Alapi Gyula. Komárom, 1917
- ◆ Kovachich, Josephus Nic[olaus]: Sylloge decretorum comitialium incltyti regni Hungariae. Tom. I. Pesthini, 1818
- ◆ Kovachich, Martinus Georgius: Formulae sollennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus ac locis credibilibus authenticusque regni Hungariae potissimum practicae ante-Werböczianae a coaevis codicibus manuscriptis collectas. Anonymi ars notarialis formularia sub Ludovico I. rege Hungariae conscripta. Pesthini, MDCCXCIX
- ◆ Kovachich, Martinus Georgius: Supplementum ad Vestigia comitotum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum. Buda, 1790
- ◆ Magyar-zsidó oklevéltár I. 1092-1539. Szerk.: Friss Ármin. Budapest, 1903
- ◆ Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-III. Ed.: Knaus, Ferdinandus, Dedek, Ludovicus Crescens Strigonii, 1874-1924
- ◆ Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez. I. kötet 1183-1430. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes, kiadja Ortway Tivadar. Pozsony, 1896
- ◆ Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez I. Szerk.: Varjú Elemér. Budapest, 1908

- ◆ Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I. Budapest, 1919
- ◆ *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Ed.: Endlicher, Stephanus Ladislaus. Sangalli, 1849
- ◆ *Scriptores rerum Hungaricarum veteres, ac genuini, partim primum ex tenebris eruit, partim antehac quidem editi. Cum ... praefatione Matthiae Belii. Cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri*. I-III. tom. Vindobonae, MDCCXLVI., MDCCXLVIII
- ◆ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae I-II*. Ed.: Emericus Szentpétery. Budapest, 1938
- ◆ Sopron vármegye története. Oklevéltár I. Szerk.: Nagy Imre. Sopron, 1891
- ◆ Széll Farkas: *A Nagybesseneyői Besseney-család története*. Budapest, MDCCCXC
- ◆ Szemelvények a középkori magyar történet forrásaiból. II. Árpádkori törvények. Szilágyi Lóránt fordítása, részletek „A magyar törvényhozás legrégebb emlékei” c. később megjelenő munkájából. (Kézirat gyanánt) Budapest, 1951
- ◆ Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész 1000-tól, 1626-ig. Szerk.: Lederer Emma. Budapest, 1964
- ◆ *The Laws of Hungary* (Editor in Chief: Peter I. Hidas) *The Laws of the medieval Kingdom of Hungary. Volume 1. 1000-1301. Decreta regni mediaevalis Hungariae. Tomus I. 1000-1301*. Transl. and ed. János M. Bak, György Bónis James Ross Sweeney with an essay on previous ed. by Andor Csizmadia. In coll. Leslie S. Domonkos Idyllwild, California, MCMXCIX
- ◆ Zala vármegye története. Oklevéltár I-II. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Budapest, 1886, 1890
- ◆ Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904